

A lengyel képzőművészet nagy alakja: JAN MATEJKO

Életrajzi vázlat

Jan Matejko: Önarckép

Az Akadémiai Kiadónál 1973-ban megjelent *Művészeti kislexikon* historizmus címszó alatt a következőket írja: „A 19. sz. végén Európában és Amerikában főként az építészetben uralkodó stílusirányzat (...) A historizmus jellemző tünete az építészet válságának és annak, hogy a nagypolgári társadalom képtelen önálló stílus teremtésére”. A magyar historizmusnak e szerint legnagyobb művészei: *Ybl Miklós*, *Benczúr Gyula* és *Zala György* voltak. Nem kell hangsúlyozni, hogy e sommás megállapítást az építészetten kívül a festészetre, szobrászatra is vonatkoztatja a lexikon.

Minden kétséget kizárva a csupán l’art pour l’art megfestett múlt megszépítő megjelenítése a historizmus festészetében joggal vált ki ellenérzést. Azonban ereszkedjünk csak mélyebbre a valóság összefüggéseinek hatalmas folyamába. Van-e művészi értéke e kor stílusának, van-e mondanivalója a nemzet számára, avagy csupán hamis, üres, semmitmondó pozór az alkotó? Vajon azonossági jelet lehet-e tenni minden kép és minden művész közé, elítélve, vagy magasztalva őt stílusáért? Mindkettő kijutott a historizmus képviselőinek, de úgy vélem *Artner Tivadar* oldja fel e régi dilemmát: „...Éppen ezáltal (az elnyomatás Cs. G.) különbözik a magyar történeti festészet más országok jórészt érdekesség-hajhászó historizmusától. S hasonló okok miatt érezzük annyira rokonszenvesnek a velünk rokon sorsú lengyelek nagy történeti festőjének *Jan Matejkó*nak alkotásait, aki hazája múltját, nagyságát

idézte föl vásznain, elnyomott népe okulására”. Tudjuk, ekkor Lengyelországon három nagyhatalom, az orosz, a porosz és az osztrák osztozott.

És itt van a lényeg! Benczúr az elnyomott magyar nép okulására festette magyar történeti tárgyú képeit, az elnyomatás éveiben figyelmeztetve a nézőt: kinek múltja él, annak jövője van! Ez elsősorban Benczúr korai képeire értendő: *Hunyadi László búcsúja, II. Rákóczi Ferenc elfogatása, Vajk megkeresztelése*. S a három részre szakított Lengyelország megalázott népének is kellett a múlt, elsősorban a dicső napok, vagy történelmi sorsfordulók megidézése. Mindezt olyan formában, hogy a tanult és tanulatlan egyaránt megértse.

Ahogy képzőművészetünkben Benczúr mellett ott van *Székely Bertalan* és *Madarász* is, a lengyel piktúrában sem Matejko volt e korszak egyedüli festője, mindenképpen említenünk kell *Kossak, Rodakowski, Simmler, Grottger* nevét. Matejko azonban a „nagy öreg”, aki legtöbbször nem egy beállított történelmi „színpadi jelenetet” festett meg, hanem, összegzett, sokszor allegorikus, elvonatkoztatott lényegét óhajtott láttatni képein.

Jellegzetes alakját sokan ismerték Krakkóban. Számptalan legenda maradt fenn róla. „Alacsony termetű volt, hátát a munka görbítette meg, nem az évek. (...) Hosszú haj övezte arcát, lehajtott fejét. Tekintetében tűz izzott, akárcsak a prófétákéban.” – írta e sorokat *Stanislaw Wyspianski* a kiváló lengyel festőművész, kinek Matejko tanára volt a krakkói Szépművészeti Akadémián.

Jan Matejko 1838. július 8-án született Krakkóban. Édesapja cseh származású zenetanár, édesanyja az egyik krakkói szíjgyártó leánya volt. A fiatal gyermek nyiladozó értelmére nagy hatással voltak a város ódon falai, történelme, művészete. Bizonyíthatóan meghatározó volt számára Franciszek nevű történész bátyjával való szoros kapcsolat, aki előbb a Jagelló Egyetem könyvtárában dolgozott könyvtárosként, majd kinevezték az universitás docensének. A történelem és a könyvek szeretetét Jan a bátyjától tanulta. Tanulmányait a Szent Borbála iskolában kezdte el.

Nyolc éves volt, amikor kitört a krakkói felkelés és tíz, amikor forradalmak rázták meg Európát. A forradalomban két bátyja is részt vett. Közülük *Edmund* emigrációba kényszerült, *Zygmunt* pedig a magyar szabadságharcban szenvedett hősi halált.

„Gyermek és ifjúkori olvasmányainak emlékei közé tartozik egy 1848-ban Párizsban kiadott hazafias könyv fametszetének másolata. Ez a kis könyv a nép számára íródott és csempészek közvetítésével került Lengyelországba. A metszeten cári pribékek kínozzák a wilnói föld alatti börtönben Szymon Konarskit, a külföldön élő harcos politikust...”- írja a Matejko monográfia szerzője *Janusz M. Michalowski*. Matejko több hazafias tárgyú képet másolt, így *Oleszczynski* metszeteit és szívesen olvasta a hazafias szellemű könyveket is, többek közt *Niemczewicz Történelmi énekeit*.

Egész életét betöltötte a rajzolás, s ez irányú tehetsége hamar kibontakozott. Hallgató, ábrázoló és szorgalmas természetűnek ismerték. Sokat olvasott, mégis rosszul tanult, mert beteges és rövidlátó volt. Ezek a testi panaszok élete végéig elkísérték és bizonyos formában befolyásolták művészetét is. Az alsóbb iskolák befejeztével beiratkozott a Szent Anna Líceumba. Apja papnak szánta, de rossz osztályzatai miatt kudarcba fulladt a szülői óhaj. S milyen érdekes, hogy éppen a „félresikerült” gyermek volt az, aki veleszületett tehetségével kiemelkedett a polgári család szürke világából.

Tanárai javaslatára beiratkozott a Szépművészeti Akadémiára. *Wojciech Korneli Stattler* az akadémia professzora maga is tehetségesnek tartotta a fiatalembert, így tanulmányainak nem volt akadály. 1852-től 1858-ig látogatta az iskolát. Már 1853-ban megpróbálkozott a történelmi tárgyú festészettel: *Zólkiewski bevezeti Sujszki hercegéket, a III. Zsigmond által megtartott varsói parlamentbe, Henrik király bevonulása Krakkóba*. Ezek jobbára iskolai munkák, de bizonyítják a fiatalember gyors előmenetelét a festészetben. Matejko ragaszkodott az eredetiséghez. Hogy képein minden apró részlet, tárgy, ruha korhű legyen szenvedéllyel állt neki a régi korok relikviáinak gyűjtéséhez. Amit nem tudott megszerezni, azokat a tárgyakat, ruhákat, fegyvereket lerajzolta és a rajzokat megőrizte.

Krakkóban ez nem volt nehéz. Így született egészen különös művészi adattára, amelyhez gyakran nyúlt egy-egy téma megfestésénél. A krakkói Matejko ház gyűjteményében mind a mai napig fennmaradtak ezek a lapok.

Vélhetjük tehát, hogy Matejko tudatosan készült a történelmi festészetre. Ez a feltevést erősíti meg bennünk az, ha ifjúkori vázlatait nézzük: *A porosz hódolat, Jagelló a grünwaldi csata előtt, János Kázmér lemondása a trónról*. Gondot jelentett viszont, hogy Krakkóban nem voltak nyilvános képtárak, a helyi főúri gyűjtemények pedig legtöbb estben régi képeket őriztek. Így Matejko a korabeli külföldi festői áramlatokról mit sem tudott, szinte elszigetelten folytatta festői tanulmányait mindaddig, amíg valaki meg nem ajándékozta *Paul Delaroche* pár képének fotójával. Ekkor döbbsent rá, hogy kevés alakkal is ki lehet fejezni a lényegét, nem feltétlenül szükségesek a túlzott tömegjelenetek.

Munkásságának első évei nem hoztak sikert. 1858-ban azonban a Szépművészeti Társaság megvette a tárlatán kiállított *Gusztáv Károly és Szymon Starowolski herceg Lokietek sírja előtt* című képét. Még ezen év decemberében ösztöndíjjal Münchenbe utazott. Itt azonban nem valamelyik mesteriskolába iratkozott be, hanem *Anschütz* professzor ügynevezett Naturklasse-jébe, ahol élő modell után rajzoltak. Matejkónak nem nyerte meg tetszését az iskola, jobbára tanulmányokat készített, de más szabadiskolába sem akart átmenni, mert –ahogy megírta egyik levelében– nem óhajt semmiféle hatás alá kerülni. Közben az iskolán kívül is rajzolt, festett: lengyel történelmi képek vázlatain dolgozott. Egyik férfiaktját az Akadémia bronzplakettel ismerte el. Itt született *Bona királynő megmérgezése* című, szintén lengyel történelmi tárgyú festménye. Münchenben is a múzeumokat járta, lengyel dokumentumokat keresve munkáihoz. Tanulmányozta *Dürer*, *Rubens*, *Van Dyck* képeit, ám lélekben mindig Párizsba vágyott. Közben súlyos betegség két hónapig ágyhoz kötötte. Lábadozása idején is gyűjtőszenvedélyének hódolt. Régi lengyel ruházatokhoz szedegette össze a fellelhető dokumentumokat, készített rajzokat.

1860 májusában ismételten tanulmányútra indult, ezúttal Bécsbe. Művészi adattára, vagy ahogyan ő nevezte „kis kincsestára” számára rengeteg rajzot, akvarellt, vázlatot készített. Többek közt Báthory István és Radziwill zománccal ékesített fegyvereiről. Bécsben kezdte el *János Kázmér Bielanyban* című képét, de mivel tanára, *Ruben* professzor, nemtetszését fejezte ki a képpel kapcsolatban, Matejko pár hónap után elhagyta a császárvárost.

Krakkóba érkezését követően kiadta saját költségén *A lengyel viselet* című könyvet. Ez az első lengyel ruhatörténet, amely *Szaniszló Ágost* király koráig foglalja össze a témát. A könyv hiába volt úttörő munka – nem fogyott. Anyagi függetlenségének kezdete csak akkor következett be, amikor *Wladyslaw Sanguszka* herceg megvette a *Wapowski halála* című képét, a Varsói Szépművészeti Társaság pedig a *János Kázmér* című alkotását.

1860-ban fogott hozzá a *Skarga prédikációjához*. Érett és rendkívül termékeny alkotói korszakba lépett. Nagy művészi feladatokra vállalkozott, immáron teljes tudatossággal: műveivel hatást akart gyakorolni a lengyel társadalomra, de azt is óhajtotta, hogy Lengyelország történetét feldolgozó festményei a világgal is megismertessék „a nemes és lovagias lengyel nemzet” múltját, ugyanakkor a leigázott és felosztott Lengyelország erejéről is tanúskodjanak. Képein a haza és a kereszténység védelmét, a nemzeti tragédiákat ábrázolta. Festményeinek túlnyomó része, s most ismét idézzük monográfusát Michalowskit: „publicisztikai-politikai jellegű mű”. Képeit gyakran a napi események hatására festette meg, s így kettős értelműek: a történelmi események ábrázolása mellett, a művész korára jellemző aktualitást is tartalmaznak. „A téma szinte csak ürügy arra, hogy közölje a társadalommal Lengyelország és Európa életével kapcsolatos gondolatait.” – írja Michalowski. Ugyanakkor a patetikus megfogalmazások mellett szinte valamennyi képén –és nemcsak a történelmi tárgyúakon– felfedezhetjük az alakok belső karakterét, pszichológiai ábrázolását.

Hatalmas vásznai a szó szoros értelemben lenyűgözők, hatásuk alól a mai néző sem vonhatja ki magát. Mindemellert, főleg későbbi képein, kompozíciós hibákat találhatunk. Ezekről monográfusa így vélekedik: „... (képei) már áttekinthetlenné válnak, a mondanivaló

belevész az ábrázolt események tömegébe. Egyes művei a festő szándékainak magyarázata nélkül alig érthetőek. Érett korszakának legnagyobb képeiben zárt, egységes kompozícióban tudta kifejezni a történelmi és erkölcsi mondanivalót. Később a tartalom túlnő a formán, s a kép zavarossá válik. Nem egy meghatározó gondolatnak, hanem ezernyi részletnek rendel alá a kompozíciót, a mű megértését ezek ugyan segítik, egységét azonban részletek halmazává, tartalmi szálak zürzavarává bontják”.

Hangsúlyozni kell, hogy félreértés ne essék: nem a festő rajz, illetve festői tudását vonja kétsége Michalowski, hanem a kompozíció bizonyos zavarosságát. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy az egyes alakok tökéletesen megfestett halmaza alkotja a képet, de ezek az alakok nem rendeződnek kompozícióvá. S itt had utaljék egy korábbi mondatomra: Matejko már fiatal korában rosszul látott. Kortársai azt írták róla, hogy a főiskolán nagytítóval rajzolt és szembaja későbbiek folyamán csak erősödött. Hatalmas, monumentális vásznait szemmel talán át sem tudta fogni, így a részletek kidolgozására volt kénytelen a nagyobb energiát fordítani. Ez lehet egyik magyarázata a fenti jelenségnek. A *Skarga prédikációja* és a *Stanczyk* (Udvari bolond) kiemelkedő helyet foglal el a lengyel festészetben. Az 1863-ban megfestett *Stanczykban* önmagát ábrázolta; egy gondolkodót, aki élesebben és messzebbre lát kortársainál. E képet Matejko ars poeticájának is nevezik. 1897-ben Tarnowski írta róla: "Nagyobb, kiválóbb és híresebb kép akad. Szébb és megragadóbb azonban nem."

1863-ban Lengyelország orosz fennhatóság alá tartozó részén felkelés tört ki. Matejkot mélyen megrendítették az események. Megfestette *Polonia – 1863.* című képét. Pénzzel támogatta a felkelőket. Az ország helyzetéről így írt: „Istenem meddig büntetsz még bennünket? Állandóan vér folyik, mikor lesz már ennek vége? (...) Félek, hogy a sötétség egészen a hatalmába kerít minket... (...) Úgy látszik, sorsunk nem sokban különbözik attól, amit Szent János megérezett és leírt.” Az ország helyzete az Apokalipszis látomásával volt mérhető.

A felkelés kihatott a *Skarga* prédikációjának végső megfogalmazására is. A képen olyan személyeket látunk, akik a történelem tanúsága szerint nem lehettek együttesen jelen. A képet ezért váddal illették, de Matejko megvédte álláspontját kifejtve, hogy a festményen látható személyek egyazon korban éltek, azonos nézeteket vallottak, ugyanazon ügynek érdekében tevékenykedtek, tehát helyük van a képen. „A krónikások, történészek feljegyzéseit pedig nem tartom evangéliumnak.” –vélekedett a festő. Tehát Matejko nem azonosult az események szolgálai másolásával. E festménye Párizsban is nagy tetszést aratott. A francia kritikusok *Maxime du Camp*, *Théophile Gautier* felhívták a kitűnő jellemábrázolásra, anyagábrázolásra a figyelmet, s az európai vezető festők közé sorolták Matejkot. Nem nagyon tetszett viszont a festmény színvilága. Tudnunk kell, hogy Matejko is aszfalt alapot használt, akárcsak nálunk *Munkácsy*.

1866-ban fejezte be *Rejtan a varsói szejmben* című képét, ahol Lengyelország tragikus pillanatát ábrázolja. Rejtan a képen földreveti magát, megszaggatja ruháit és eltorlaszolja a terem bejáratát, ahol Lengyelország első felosztását akarták aláírni. Természetesen mindhiába. A kép sok kritikát kapott, elsősorban azt vetették szemére, hogy nem „illendő” a nagy nemzeti tragédiákat ennyire nyersen, könyörtelenül bemutatni. A festő itt került először komoly összeütközésbe a társadalommal, és azon belül is az arisztokráciával. Ekkor készült a *Matejko elitélése*, ahol Matejko iróniával jeleníti meg az ellene felsorakozókat, a hisztérikus vádakat.

1869-ben volt háromszáz éve, hogy Lengyelország és Litvánia egyesült. Ezt örökítette meg a *Lublini unió* című, 298 x 512 centiméter nagyságú képén, melyet 1870-ben Párizsban is kiállítottak és Matejko megkapta a francia becsületrend keresztjét.

1869-től 1871-ig festette a *Báthory Pszkov alatt* című művét, egyik legjobban megfogalmazott, kitűnő jellemábrázoló képét. Kiállították Krakkóban, Bécsben, Prágában, Budapesten, Párizsban.

Báthori Pszkov alatt

1873-ban Matejkót meghívták a prágai Szépművészeti Akadémia igazgatói székébe, amelyet a művész nem fogadott el. A párizsi akadémia levelező tagjai sorába választotta. Elfogadta viszont a krakkói Szépművészeti Akadémia igazgatói posztját.

A grünwaldi csata (részlet)

Ezt követően festette meg a *Grünwaldi csatát*, de közben számos kitűnő portré is kikerül keze alól. Ekkor készül a *Bebek látképe*, a *Kopernikusz vázlat*a. A Grünwaldi csata óriási pannójának (426 x 987 centiméter) megfestése előtt komoly előtanulmányokat végzett. Legyen minden korhű a képen, és természetesen legyen politikai üzenete is: 1410-ben a lengyel-litván egyesített erők megsemmisítő vereséget mértek a német kereszties hadakra. E

képpel erre kívánta felhívni a bismarci Németország figyelmét. Az elkészült alkotást 1878-ban a krakkói városházán állították ki, majd Matejkót, mint a „művészet uralkodóját”, jelképes jogarral ajándékozták meg. A kép bejárta Európa nagyvárosait. Eljutott Párizsba, ahol már más volt a divatos stílusirányzat. Ezért nem is fogadták általános lelkesedéssel, de egyesek megéreztek a kép lényegét a francia, angol kritikuskok közül is: „Ez a mű zavarba, ámulatba ejt, elkápráztat, taszít és vonz. (...) Egyszerre vad és dühöd, hősies és démoni. (...) Nincs benne semmi nyugalom, semmi biztonság. (...) Tele van hősies szenvedéllyel, mozgalmas, eleven alakokkal. Az egész kép kaotikus, mégis férfias, eredeti. Ebben különbözik Makart hasonló műfajú V. Károlyának mesterkéeltségétől.”

A várnai csata

1882-re elkészült a *Porosz hódolat* hatalmas vászna (388 x 785 centiméter). A festő e képen azt kutatja, mit hoz Lengyelországnak, a lengyel jövőnek e történelmi pillanat? Ennek a győzelemnek egyedül az udvari bolond nem örül, akinek arcvonásaiban nem nehéz felismerni Matejkót. Ezzel a művel tulajdonképpen lezárult Matejko legtermékenyebb korszaka.

Egyre betegbb és gyengébb lett. Még megalkotta történelmi tárgyú képeit a *III. Sobieski János Bécsben* (ezt a lengyel népnevében a pápának ajándékozta), a *Wernyhorát*, a *Kosciuszko Raclawicénél* műveket.

1889-ben Matejko azt javasolta, hogy díszítsék festményekkel a híres krakkói Mária templom belső falfelületét. Ez megütközést váltott ki, mert a festő nem archaizált, hanem a kornak megfelelő modern képekre gondolt. Végül a falfestményeket – amelyek ma is láthatók – Matejko vízfestményei alapján a két kitűnő lengyel festőművész *Stanislaw Wyspianski* és *Józef Mehoffer* készítették el. A Lwówi Műszaki Egyetem aulájába készített freskóterveit, tanítványai valósították meg.

1890-ben, egy bécsi kiadó megbízásából megrajzolta a negyvennégy darabból álló *Lengyel királyok arcképcsarnokát*. A remek portrék nemcsak az uralkodók arcvonásait, de belső énjét is kitűnően láttatják. 1891-ben megfestette a *Május 3-i alkotmány* című képét. Az 1791. május 3-án kikiáltott lengyel alkotmány Európában az első, a világon – az Egyesült

Államok alkotmánya után – a második alkotmány volt, a független Lengyelország utolsó éveiben született.

1890-ben lemondott a Szépművészeti Akadémia igazgatói posztjáról, mert ő maga is érezte, hogy a főiskola reformokra szorul, de ezek a változtatások már meghaladják erejét.

1892-ben megfestette *Önarcképét*, ám a festményről nem egy ötvennégy éves férfi, hanem egy nyolcvan éves aggastyán tekint le ránk. Életének utolsó évében 1893-ban még több templomi üvegablak tervét készítette el (Lwów, Krakó, Prága, Przemysl).

1893. november 1-jén, meggyötört, örök harcokban, munkában fáradt teste átadta lelkét Teremtőjének. Ugyanabban a Flórián utcai házban halt meg, amelyben ötvenöt évvel azelőtt megpillantotta a napvilágot.

Irodalom:

Artner Tivadar: Évezredek művészete. 2. bőv. és jav. kiadás Bp., Gondolat, 1968.

Dobrowolski, Tadeusz: Sztuka polska os czasów najdawniejszych do ostatnich. Kraków, W.L., 1974.

Dr. Treter, Mieczyslaw: A lengyel festőművészet a XIX. és a XX. században. In: Magyar Művészet 1928/3.

Michalowski, Janusz M.: Matejko. Bp. Corvina, 1979.

Suchodolski, Bogdan: Dzieje kultury polskiej. Warszawa, Interpress, 1986.

Jan Matejko 1838-1893. Warszawa, Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych, 1938.

Poczet królów polskich według Jana Matejki. Kraków, W. A.-G., 1961.

(Mejelent: MONITOR. VI. évf. 6. sz.)